

کلید وحدت اجتهاد و آزاداندیشی

بیست و سومین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی با موضوع «امت اسلامی: از تنوع مذهبی تا فرقه‌گرایی» (یازدهم تا سیزدهم اسفندماه جاری) در حالی برگزار شد که هم‌اکنون جهان اسلام از یک سو گرفتار جنگ و خونریزی ناشی از مداخلات بیگانگان است و از دیگر سو در آتش اختلافات تبدیل به نزاع شده می‌سوزد...

بیست و سومین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی با موضوع «امت اسلامی: از تنوع مذهبی تا فرقه‌گرایی» (یازدهم تا سیزدهم اسفندماه جاری) در حالی برگزار شد که هم‌اکنون جهان اسلام از یک سو گرفتار جنگ و خونریزی ناشی از مداخلات بیگانگان است و از دیگر سو در آتش اختلافات تبدیل به نزاع شده می‌سوزد.

پژوهشگران و اندیشمندان جهان اسلام، راه حل این وضعیت را ایجاد وحدت در میان مسلمانان و حرکت به سوی افق امت اسلامی دانسته‌اند. با این حال، به نظر می‌رسد که امکانات ایجاد چنین وضعیت وحدت‌آفرینی در میان مسلمانان در دسترس است و آن، رجوع به سند مشترکی است که می‌تواند داور این اختلافات باشد و آن، چیزی جز قرآن و سنت پیامبر(ص) نیست. بر همین اساس بود که در کنفرانس یادشده که با حضور اندیشمندان مسلمان داخلی و خارجی برگزار شده بود، همه بر لزوم رجوع به این مشترکات تاکید وافر داشتند. مطلبی که از پی می‌آید گزارشی است از برخی سخنرانی‌های ارائه‌شده در نخستین روز این کنفرانس. نخستین سخنران این همایش آیت‌الله هاشمی‌رفسنجانی بود که در آغاز این گزارش خلاصه‌ای از سخنان وی نیز آمده است.

امروزه جهان اسلام با همه وسعت و امکاناتی که دارد- برخلاف خواست صریح اسلام و قرآن- دچار اختلافاتی است و از وحدت، همدلی و همراهی کمی فاصله دارد. وقتی به منابع اختلاف نگاه می‌کنیم، آنها را دردهای بی‌علاج نمی‌بینیم. بخشی از این اختلاف‌ها و نزاع‌ها، فکری و عقیدتی و بخشی فقهی و پاره‌ای دیگر سیاسی است. من در اینجا می‌کوشم تا راهکارهایی را برای حل این اختلاف‌ها پیشنهاد کنم که در خود اسلام و قرآن وجود دارند و با عقل و منطق نیز سازگارند. در مورد اختلافات عقیدتی و فکری، راه حل آنها علم کلام است.

در این زمینه بیشتر علما و دانشمندان حضور دارند و مردم تابع‌اند. اگر بحث‌های کلامی در فضایی آرام و منطقی بین صاحب‌نظران مذاهب پیش برود و آنها را بدون خشونت و نزاع بررسی کنیم، اختلافات کم می‌شوند. حل اختلافات فقهی نیز مختص فقهاست، اما اختلافات سوم که امروزه بسیار رایج است و به‌ویژه از طرف استکبار دامن زده می‌شود راه حل خود را از میان اهل علم نمی‌جوید؛ در اینجا باید به سراغ سیاستمداران و مدیران کشورها رفت. این چیزی است که در کنفرانس وحدت اسلامی خالی است. البته اگر علما و وظایف سیاسی خود را به خوبی انجام دهند، می‌توانند بر سیاستمداران تاثیر بگذارند؛ زیرا آنها (علما) پل ارتباطی مهم میان مردم و سیاستمداران هستند.

با این حال، اصل حل اختلافات در جهان اسلام را باید از قرآن بگیریم. قرآن سند مشترک بین همه ما (مسلمانان) است. این سند مشترک نقاط همسان و مشترکی دارد که باید آنها را استخراج کرد و راهنمای راه قرار داد. عمل پیامبر اسلام(ص) در تفسیر عملی قرآن الگویی خوبی برای ماست. پیامبر(ص) از انسان‌سازی آغاز کردند. 13 سال را در مکه با آن همه زحمت سپری کردند و تربیت هسته‌های اولیه امت اسلامی در همان زمان پا گرفت؛ یک هسته اصیل انسانی با برنامه عملی قرآن. عمل پیامبر(ص) در این زمینه به گونه‌ای بود که قرآن بعدها می‌فرماید که این نعمت و رحمت خداوند بود که بین شما (مسلمانان) الفت برقرار کرد.

آنچه از قرآن می‌فهمیم این است که با تربیت انسان عالم، مومن، آگاه، متقی و متخلق به اخلاق اسلامی دامنه اختلافات کم می‌شود. اختلافات ریشه در بعد نادانی و بد اخلاقی انسان دارند؛ از این رو، علم اخلاق قرآنی متکلف وحدت میان مسلمانان است. به نظرم، رکن وحدت‌بخش و آگاهی‌ده مسلمانان، اخلاق اسلامی است. اما نکته‌ای دیگر در این زمینه، لزوم اجتهاد است.

دین اسلام خاتم ادیان است و از همان زمان پیامبر(ص) تفقه در دین سفارش شد و هرچه از زمان رسول اکرم دور می‌شویم، این میدان (تفقه) فراختر می‌شود. مقصود از تفقه، فقه مصطلح نیست؛ تفقه، رفتن به عمق مسئله است. از این رو، اجتهاد مکمل خاتمیت می‌شود. در این میان، اما آزاداندیشی عنصر اصلی اجتهاد است که خود در قرآن ریشه دارد. اگر به تاریخ اسلام بنگریم، شکوفایی تمدن اسلامی از قرن دوم تا چهارم معلول اوج‌گیری آزاداندیشی بود. امروز نیز جهان اسلام بیش از گذشته نیازمند این آزاداندیشی است. باید حرف‌های نو و درست را یافت و در پیشرفت و تکامل جامعه به کار بست؛ با این حال، همواره دگم‌ها، تخرها و تعصب‌ها گاه مانع این امر می‌شود. انبیاء امامان اهل سنت و شیعه، سنت نیکویی داشتند و آن «احتجاج» بود. پیامبر(ص) و ائمه شیعه و اهل سنت همواره از احتجاجات استقبال می‌کردند.

خود این مسئله باعث اتحاد می‌شود، به شرط آنکه «احتجاج» مجادله بالثی هی احسن باشد. آنچه در «احتجاج» مهم است، رسیدن به حقیقت است. احتجاج باید عقلانی و منطقی باشد و اگر رنگ تعصب به خود بگیرد، تبدیل به نزاع می‌شود. عقل عنصر مهمی در احتجاج است. در وصیت مهم امام کاظم(ع) به هشام بن حکم، بر عظمت عقل تاکید زیادی شده است. از این حیث، عقل پایه اجتهاد است. در اسلام تندروی نیست و افراط و تفریط از انحرافات است. راه حل افراط و تفریط‌های موجود در جهان اسلام از گذر اجتهاد نیرومند، فکر باز، سعه‌صدر و عقل آماده شنیدن سخنان دیگران می‌گذرد.

پروفسور برهان‌الدین ربانی: سطحی‌نگری و قشری‌نگری آفت وحدت است

اختلاف امری طبیعی است اما چیزی که نارواست، تفرقه‌هایی است که اساس دینی ندارند. اینکه چرا فرقه‌های مسلمان در برخی

مواقع تاریخی- که هنوز هم بدبختانه وجود دارد- درگیر اختلافات و نزاع‌ها می‌شوند، معلول عوامل بسیاری است که می‌کوشم در اینجا به برخی از آنها اشاره کنم. یکی از این عوامل سطحی‌نگری و عدم تعمق در نصوص و تفسیر قرآن و سنت بوده است. این سطحی‌گرایی و برداشت‌های غیر عمیق چه بسا حالاتی را پدید می‌آورد که مسلمانان در برابر دشمنان اسلام مسامحه کنند؛ اما در مقابل فرقه‌های مذهبی درون اسلام به نحو خشونت‌باری عمل کنند. متأسفانه قشری‌گری و سطحی‌نگری در زمان معاصر ما بلای اسفباری شده است. عامل دیگر، تنگ‌نظری‌ها و تعصب‌هایی است که نه تنها در بین عوام که در میان علما نیز رواج دارد. عامل مهم دیگر- که در گذشته بوده و امروزه نیز بیشتر است- سوءاستفاده سیاستمداران از اختلافات سیاسی است. چه بسا تفرقه مابین مسلمانان از طریق سیاسی دامن زده شود.

حال با وجود این اختلافات در جهان اسلام، چه باید کرد؟ به یقین اگر به روش‌های سلف صالح در ارتباط با حل کشمکش و اختلافات موجود توجه کنیم، بسیاری از آنها قابل حل خواهند بود. به روش امام علی(ع) در برابر مخالفان خود دقت کنید. ایشان پس از جنگ جمل، هنگامی که طلحه و عمران نزد او رفتند، با آغوش باز آنها را پذیرا شد. امام(ع) در همان جا می‌گوید: اینها برادران من هستند که بر من ترمز کردند. نیز نمونه‌های زیادی در میان امامان اهل سنت و شیعه وجود دارد که نشان از احترام آنها به یکدیگر دارد. در شرایط کنونی که دشمنان اسلام از هر طرف فتنه‌ها و دسایس گوناگونی را به راه انداخته‌اند به نظرم خطرناک‌ترین اختلافات، از نوع مذهبی است. البته اختلاف مذهبی به خودی خود عیب نیست بلکه نزاع مذهبی که منجر به طرد یکدیگر می‌شود، نادرست است.

حجت‌الاسلام اختری: وحدت‌آفرینی، وظیفه علماست

بنای خلقت براساس تعدد و تشعب و وجود ادیان گوناگون است. در دین مقدس اسلام تعدد ادیان قابل انکار نیست. با این حال، مسئله وحدت و ضرورت یکپارچگی مابین مسلمانان و جوامع اسلامی یکی از حقایق اجتناب‌ناپذیر است. قرآن کریم درخصوص این مسئله (وحدت مابین مسلمانان) دستور فرموده است. آنچه در اینجا اهمیت دارد، چگونگی ایجاد سازگاری مابین وحدت (جامعه اسلامی) و تعدد (مذاهب) است. به بیان دیگر چگونه می‌توان وحدت پدید آورد، بی‌آنکه وجود مذاهب دیگر انکار شوند و از سوی دشمنان نتوانند در صفوف مسلمانان رخنه کنند.

بی‌تردید رسالت انسان مسلم و در رأس آن رسالت علمای مسلمان در این میان بیش از هر کس دیگری است. چه کسانی باید در برابر کسانی که عده‌ای را خارج از اسلام می‌دانند و دیگران را تکفیر می‌کنند، بایستند؟ بی‌تردید علما در صف اول هستند. مسئولیت علما حرکت‌آفرینی در جوامع خود و ایجاد وحدت در آنهاست. عالمان به‌عنوان مرزبان و دژ جامعه اسلامی و جانشین پیامبر در میان امت اسلام حضور دارند. اینگونه بود که امام خمینی(ره) از همان روز اول انقلاب، ندای وحدت را سر دادند و مقام معظم رهبری هم در تمام بیانات خود امت اسلام را به وحدت و یکپارچگی فرامی‌خواند.

دکتر محمدعلی آذرشب: تحلیل روانشناسی فرقه‌گرایی

تنوع مذهبی یک مسئله تمدنی است و فرقه‌گرایی، حاصل عقب‌ماندگی(تمدنی). نقص در شعور، احساس و کرامت انسان سبب احساس پستی و عقب‌ماندگی آدمی از مسیر انسانیت می‌شود. فرقه‌گرایی دارای نتایج بسیار منفی است. شخصیت‌هایی که در جهت احیای اسلام کوشیده‌اند، همه در راه وحدت اسلامی کوشا بوده‌اند اما در مقابل، آنهایی که در راه فرقه‌گرایی راه پیمودند، به دنبال جدایی جهان اسلام بودند. ما به تحلیل و بررسی علل روانی فرقه‌گرایی و نگاه از زاویه روانشناسی اجتماعی به آن نیازمندیم. وجود نقص در شخصیت انسان و ذوب‌شدن و تحت سلطه قرارگرفتن، از ویژگی‌های فرقه‌گرایی است. نیز افراط و تفریط، خرافات، نبود اهداف درازمدت، اختلافات اجتماعی، شهوت‌پرستی و کمبود معرفت و شناخت، از دیگر نتایج عقب‌ماندگی تمدنی و اجتماعی است که به فرقه‌گرایی دامن می‌زند. جهان اسلام باید در رفع این کاستی‌ها فعال باشد. از این رو، تنوع مذهبی، امری نیکوست ولی باید از آن در جهت وحدت امت اسلامی بهره گرفت.

غازی حنیفه: رجوع به مشترکات شیعه و سنی

مسلمان شیعی در محیطی شیعی و مسلمان سنی در محیطی سنی زاده می‌شود و هر کدام مطابق با شرایط محیطی خود پرورش می‌یابند. در طول تاریخ دین، مابین مذاهب اختلاف‌هایی پدید آمده و این اختلافات در اندیشه افراد رسوخ پیدا کرده و به تدریج به درون دین نیز راه یافته است. اینجاست که مشکلات مابین مسلمانان سر برآورده و آنها را بر یکدیگر شورانده است؛ حال آنکه آموزه‌های اسلامی 100 درصد مخالف این نزاع‌هاست. باید دشمنی‌ها را کناری نهاد و به آموزه‌های ارزشمند اسلامی رو آورد. در جایی که قرآن فرموده با دیگرانی که به غیر از خداوند دعوت می‌کنند با مودت رفتار کنید، پس چگونه می‌توان با کسانی که به خداوند باور دارند، خشونت‌بارانه رفتار کرد؟ اگر به این شیوه‌های اسلامی توجه کنیم، اختلافات مذهبی حل می‌شود و وحدت آزاد اسلامی شکل می‌گیرد.

در گذشته‌های تمدن اسلامی، بین فقها و دانشمندان علوم گوناگون، اختلاف نبود. اندیشمندان شیعی و اهل سنت با یکدیگر دیدار و گفت‌وگو داشتند. ابوحنیفه از این ابایی نداشت که علم خود را از امام‌صادق(ع) دریافت کند. مشترکات میان شیعه و سنی از اختلافات آنها بیشتر است، منتها در دوره معاصر استعمارگران کوشیدند تا این الفت میان مسلمانان را برهم زنند و البته تا حدی هم موفق شدند؛ حال آنکه در اسلام تمام بشریت یکی هستند و همه از یک اصل واحد آمده‌اند و به یک جا خواهند رفت. از این رو، به نظرم مسلمانان (شیعه و سنی) باید اختلافات را کنار بگذارند و در پی مشترکات بروند.